

КОНЦЕПЦІЯ ОБЛІКОВОЇ ОЦІНКИ ОПЕРАЦІЙ ПО ЗАМІНІ КРЕДИТОРА У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Досліджено обліковий контекст категорії «переведення боргу» та розглянуто порядок ідентифікації операцій по заміні кредитора у зобов'язанні за концепціями «реалізації правових вимог» та «відступлення права вимоги».

The account context to categories "translation of the debt" is explored and the order to identifications operation on change the oblige in obligation according to concepts "realization of the right of the requirement" and "concession of the right of the requirement" is considered.

Ключові слова: зобов'язання, дебіторська заборгованість, номінальна вартість, дисконт, валові доходи, валові витрати, факторинг, відступлення права вимоги, переведення боргу.

Актуальність теми. Поширення операцій по заміні кредитора у зобов'язанні як відносно нового виду підприємництва відбувається через механізми ринкових відносин, які активно запроваджуються у практику діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Технології переведення боргу відіграють роль важливого фінансового інструмента у ринковій економіці. Через факторингові операції створюються умови для прискорення оборотності активів, необхідних для здійснення діяльності без значних втрат економічних вигод. Операції з переведення боргу позитивно впливають на зниження втрат підприємств, пов'язаних з фінансовою кризою.

Для підприємств, які через брак обігових коштів та високий ризик фінансових операцій змушені контролювати та рефінансувати дебіторську заборгованість, операція по заміні кредитора виступає ефективною формою оптимізації оборотних активів.

Операції по заміні кредитора в зобов'язанні в Україні залишаються недостатньо законодавчо врегульованими, про що свідчить невелика кількість факторингових компаній та складність у провадженні цього виду бізнесу. Негативно впливає на це примітивність методик обліку операцій з переведення боргу, нечіткість трактування податкових норм і правил.

Активізація облікової діяльності у галузі уступки права вимоги стимулювала ініціативу суб'єктів вітчизняного ринку щодо запровадження і розвитку вексельного обігу, факторингу та переведення боргу. Завдяки цьому, операції із заміни кредитора у зобов'язанні як фінансовий інструмент ринкової економіки знайшли своє місце у господарському обороті.

Особливого значення зроблені висновки набувають, якщо зважити на здатність таких операцій позитивно впливати на дотримання термінів повернення боргу. Проте практика досить широкого застосування операцій з переведення боргу у господарському обороті майже не вплинула на організаційно-методичні засади побудови їх обліку та контролю в підприємствах України.

Дослідження, проведені автором, дозволяють визначити дотримання суб'єктами підприємницької діяльності вимог чинного законодавства щодо відображення операцій з заміни кредиторів у фінансовій звітності. Разом з тим, можна стверджувати, що організація і методика обліку та контролю боргових операцій не відповідають сучасним тенденціям міжнародної практики. Наслідком цього є застосування спрощеної та неефективної системи контролю боргових операцій, цілковита відсутність оперативного та ретроспективного аналізу їх доцільності, ризикованості та ефективності.

Треба зауважити, що порівняно з питаннями обліку факторингових операцій, які досить жваво обговорюються фахівцями, питання обліку уступки права вимоги на цей час навіть не визначено як такі, що потребують вирішення. Отже, попри постійну увагу, яка приділяється провідними вченими проблемам обліку операцій з заміни кредитора у зобов'язанні, питання системного підходу до обліку операцій з уступки права вимоги за умов фінансової кризи потребують дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідженню проблем бухгалтерського обліку факторингової діяльності присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних економістів: Р. Адамса, О. Амата, Э.А. Аренса, Н.П. Баришнікова, Дж. Блейка, Ф.Ф. Бутинця, М.Ф. Ван Бреда, Н. Внукової, В.Д. Газмана, А.М. Герасимовича, С.Ф. Голова, Н.М. Грабової, А. Гроппелі, В.М. Джухи, А.Г. Загороднього, З.В. Задорожного, М.В. Карпа, Л.М. Кіндрацької, Г.Г. Кірейцева, Я.Д. Крупки, Дж. К. Лоббека, Н.М. Малюги, В.І. Міщенко, Р. Монтгомері, Е. Нікбахта, В.І. Подольського, Л.Н. Прилуцького, М.С. Пушкаря, З. Рахмана, Н.Г. Слав'янської, Н.М. Ткаченко, Б.Ф. Усача, Г. Хемела, Є.С. Хендріксена, Н.В. Чебанової, Е.Н. Чекмарьова, А. Шеремета.

Становлення технологій з переведення боргу не випадково співпадає з розвитком ринкових економічних відносин. Саме механізми ринкової економіки формували і удосконалювали універсальний фінансовий інструмент, яким є сучасний факторинг. Розвиток операцій з відступлення права вимоги в Україні, призвівши до позитивних економічних зрушень, виявив ряд негативних явищ, які перешкоджають ефективному використанню операцій з переведення боргу і створюють умови для зловживання у сфері рефінансування дебіторської заборгованості.

Найбільш ґрунтовно проблеми відновлення операцій з відступлення права вимог в Україні досліджено у працях А.В. Демківського, Ю.М. Лисенкова, Ю.М. Мороза, Б.С. Юровського та інших фахівців у галузі заміни кредитора в зобов'язанні. Названі вчені пропонують правовий механізм удосконалення заміни сторони в зобов'язанні з метою максимального розкриття стабілізаційних властивостей факторингу та векселя, завдяки яким він став першокласним фінансовим інструментом ринкової економіки.

Значна частина питань, від успішного розв'язання яких залежить становлення операцій з переведення боргу, стосується обліку та контролю операцій щодо заміни кредитора у зобов'язанні. У фундаментальних працях українських вчених (М.Т.Білухи, А.М.Герасимовича, В.П.Завгороднього, В.В.Сопко, В.О.Шевчука та інших) проблеми обліку та контролю операцій з відступлення права вимоги боргу досліджуються як складова близьких їм за змістом розрахункових операцій суб'єктів господарської діяльності. Отже, властивості переведення боргу як фінансового інструмента ринкової економіки лишаються за межами ґрунтовних теоретичних досліджень.

Що стосується фахівців, які досліджують питання практичного застосування операцій з переведення боргу у господарському обороті (Н.Погорелова, О.Поєдинок, О.Худяков, О.Чимшит та інші), то їх зусилля спрямовано, перш за все, на розв'язання окремих задач, які виникають на різних етапах розвитку операцій з відступлення права вимоги: докладно розглядаються так звані схеми факторингових операцій, їх правове забезпечення, облікові записи в системі бухгалтерських рахунків, особливості оподаткування тощо. Відсутність системного підходу до вирішення питань організаційного та методичного забезпечення обліку та контролю операцій з переведення боргу у правовому середовищі України знижує теоретичну цінність даних публікацій.

Особливості обліку факторингу та векселя як фінансових інструментів знайшли відображення у працях закордонних вчених (Р.Адамса, Л.А.Бернстайна, Г.А.Велша, Д.Г.Шорта, Б.Нідлза, Х. Андерсона, Д. Колдуелла, Е.С.Хендріксена, М.Ф.Ван Бреда та багатьох інших), які досліджують дану проблему, ґрунтуючись на засадах розвиненої ринкової економіки. Орієнтованість закордонних теоретичних досліджень обліку операцій з переведення боргу на розвинений ринок і сучасні інформаційні технології вимагає від вітчизняних фахівців вирішення питань їх адаптації в економіко-правовому середовищі України.

Метою дослідження є інтерпретація методологічних засад обліку операцій з переведення боргу та формування концепції обліку операцій з заміни кредитора у зобов'язанні.

Дослідження розвитку теорії і практики обліку операцій із уступки права вимоги розглянуто автором у трьох аспектах: з позицій правового регламентування ринкових економічних відносин в Україні; з позицій інтерпретації системи вітчизняного бухгалтерського обліку; з точки зору практичного застосування технологій уступки боргу у господарському обороті суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Заміна особи в зобов'язанні є доволі поширеним правовим механізмом, який дозволяє кредитору та боржнику вирішити фінансові питання (кредитору отримати належне, а боржникові — відстрочення) за допомогою третьої особи. У главі 47 ЦКУ «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» передбачено два способи перекласти «фінансовий тягар» на плечі зацікавленої особи. Причому відрізняються вони тим, хто є ініціатором:

- 1) якщо ініціатор — кредитор, то проводиться заміна кредитора в зобов'язанні (ст.512 ЦКУ);
- 2) якщо ініціатор — боржник, то проводиться заміна боржника в зобов'язанні (ст.520 ЦКУ).

Багатоваріантним, а отже, й більш гнучким є інструментарій, запропонований ЦКУ для заміни кредитора в зобов'язанні. Щоправда, не завжди існують передумови для його застосування. Якоюсь мірою універсальною, а тому й найбільш поширеною на практиці вважається заміна кредитора в зобов'язанні через відступлення права вимоги, тобто передання кредитором своїх прав іншій особі за угодою. Простішою є заміна боржника в зобов'язанні, оскільки можливий лише один її варіант — переведення боргу.

Відступленням права вимоги (у спеціальній літературі — цесією) є договірне передання зобов'язальних прав. У теорії права такі права визначаються майновими правами, як і речові права, але їх природа відрізняється. Якщо об'єктом речових прав (володіння, розпорядження, користування) є річ, і часто такі права невідокремлені від самої речі (передання речі здебільшого обумовлює перехід права власності), то об'єктом зобов'язальних прав є дії зобов'язаної особи.

Передання речі — операція, яка передбачає перехід права власності, у контексті податкового законодавства визнається поставкою товарів, що призводить до необхідності такої операції відповідним чином оподатковувати податками (податком на прибуток, ПДВ). Операція з надання речового права (наприклад, користування) в податковому законодавстві також визнається оподаткованою операцією — поставкою послуг. А ось зобов'язальне право, тобто дія зобов'язаної особи, дещо не вписується до термінології податкового законодавства.

Цікаво, що дії зобов'язаної особи можуть бути різними. Це й обов'язок сплатити певну суму за поставлені товари, виконані роботи, повернути основний борг та сплатити відсотки за фінансовим кредитом тощо, тобто в розумінні ЦКУ — грошові зобов'язання (ст.533). Боржник може бути зобов'язаний передати товар (майно), надати послуги, виконати роботи [1, с. 178]. Такі зобов'язання не ідентифіковано в ЦКУ, однак на практиці їх називають по-різному — «товарні», «негрошові», «натуральні».

Має також значення, що право вимоги може бути відступлене новому кредиторі у розмірі:

1) облікової вартості заборгованості з основного боргу, а також усіх належних платежів за прострочення зобов'язань, таких як неустойка, пеня, штрафи тощо (далі — за номінальною вартістю різної заборгованості);

2) менше номінальної вартості заборгованості (з так званим дисконтом);

3) більше номінальної вартості заборгованості (назвемо цю суму перевищення премією).

Договір відступлення права вимоги не є самостійним видом договору. Говорячи про це, ми маємо на увазі, що його укладенню завжди передують інші договори, згідно з яким і виникає право вимоги. Різноманітність існуючих договорів породжує безліч господарських операцій, облікові схеми яких істотно відрізняються, тому облікові наслідки операції щодо самого відступлення права вимоги зумовлюються тим, як відображалися початкові операції.

У зв'язку з цим серйозні дискусії розгорнулися навколо таких операцій в контексті норм Закону про ПДВ, а саме згідно з п.1.10 операції з відступлення права вимоги боргу віднесено до факторингу, що ширше трактує цю економічну категорію ніж норми Цивільного кодексу України. Зокрема, під визначення «ПДВ-факторингу» підпадають договори факторингу, укладені відповідно до ст. 1077 ЦКУ; договори куплі-продажу права вимоги боргу, укладені відповідно до ст. 656 та договори відступлення права вимоги боргу, укладені відповідно до ст. 512. Для порівняння наведемо визначення в табл. 1.

Таблиця 1

Правове визначення операції з відступлення права вимоги боргу за технологіями факторингу

Праві підстави	Категорія	Відмінність «ПДВ-факторингу» від «ЦКУ-факторингу»
Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІУ; Ст. 1077	За договором факторингу одна сторона (фактор) передає грошові кошти в розпорядження другій стороні (клієнта) за плату, а клієнт відступає факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [1, с. 184]	1. Ширше трактування категорії «ПДВ-факторингу»; 2. Характеризує факторинг не тільки як фінансову послугу; 3. Не потребує обов'язкової оплати першим кредитором послуг нового кредитора (обов'язковою є лише компенсація першому кредитору суми боргу); 4. Допускає передачу права вимоги не тільки грошового, але й товарного боргу
Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість»; п. 1.10	Факторинг – операція з переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору [2, с. 82]	

Крім того, з метою обкладання операцію з відступлення права вимоги боргу може бути віднесено і до торгівлі борговими зобов'язаннями. Отже, така передача класифікується згідно з п. 1.4 Закону № 168/97-ВР як поставка послуг, яка в загальному випадку є об'єктом обкладання ПДВ. Проте деякі види факторингових операцій не є об'єктом оподаткування:

1) операції з торгівлі борговими зобов'язаннями за грошові кошти або цінні папери;

2) факторингові операції, якщо об'єктом боргу є валютні цінності або цінні папери (далі грошова заборгованість). Аналогічну позицію щодо банківського факторингу наведено в листі ДПАУ від 14.08.06 р. № 15326/7/16-1517.

Розглянемо в табл. 2 залежність обкладання ПДВ від виду договору, об'єкта боргу та форми розрахунку між першим і новим кредиторами за передане право вимоги боргу, яке передається.

Таблиця 2

Порядок визначення ПДВ по операціях з відступлення права вимоги залежно від виду договору

Вид договору, що укладено між першим і новим кредитором	Форма розрахунку між першим і новим кредиторами	
	Грошима або цінними паперами	Інша форма розрахунку (товарами, взаємозалік)
Грошовий борг (виник у результаті раніше поставлених товарів першим кредитором боржнику)		
1. Договір купівлі-продажу права вимоги грошового боргу	Операція не є об'єктом обкладання ПДВ	
2. Договір відступлення права вимоги грошового боргу		
Товарний борг (виник у результаті перерахування авансу першим кредитором боржнику)		
3. Договір купівлі-продажу права вимоги товарного боргу	Операція не є об'єктом оподаткування ПДВ	Перший кредитор нараховує ПДВ на суму права вимоги боргу, яке передається.
4. Договір відступлення права вимоги товарного боргу	Перший кредитор нараховує ПДВ на суму права вимоги боргу, яке передається	

Зауважимо, що коли у першого кредитора виникнуть податкові зобов'язання, він їх нараховує на всю суму боргу. Оскільки новий кредитор відобразить в обліку всю суму боргу права на податковий кредит із ПДВ у нього не буде.

Формування податкового зобов'язання з ПДВ для поставки товару теж залежить від виду боргу:

Передача права вимоги грошового боргу не змінює податкових наслідків, що виникли у сторін при поставці товару першим кредитором боржнику. У першого кредитора залишаються податкові зобов'язання, у боржника – податковий кредит. У нового кредитора ні податкові зобов'язання, ні податковий кредит не виникають, оскільки він не є ні покупцем, ні продавцем товару.

При передачі права вимоги товарного боргу продавець є боржником. Він повинен виписати першому кредитору розрахунок коригування до податкової накладної, оскільки перший кредитор втрачає право на податковий кредит (адже він уже не буде покупцем товару). Перший кредитор коригує свій податковий кредит. Потім боржник виписує податкову накладну новому кредитору, якому він поставив товар (а отже у нового кредитора виникає право на податковий кредит із ПДВ).

Щодо «товарності» відступленого права вимоги існує дискусія, основою якої є обговорення того, чи є право вимоги активом у розумінні Закону України від 28.12.94 р. № 334/94-ВР «Про оподаткування прибутку підприємств» (у редакції Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р.). Навіть ДПАУ в листі від 28.08.2000 р. № 11709/7/15-1117 підкреслила, що товаром для цілей податкового обліку вважається лише короткострокова заборгованість, оскільки під товарами (п.1.6 ст.1 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р.) поміж інших маються на увазі матеріальні активи (п.1.1 ст.1 зазначеного Закону), а ті у свою чергу включають лише оборотні активи. Проте все більше й більше спеціалістів схиляються до того, що право вимоги є активом. З точки зору фінансового обліку, цей факт є очевидним: дебіторська заборгованість — одна з повноцінних статей активів підприємства, а оскільки в податковому законодавстві немає окремого визначення терміна, то й для цілей податкового обліку воно (право вимоги) таким і є.

Значний інтерес викликає можливість переходу права власності на такий товар, як обов'язкова умова визнання певної операції «поставкою товару» для цілей оподаткування ПДВ. У зв'язку з цим звернімося до вже описаної юридичної особливості права вимоги — це зобов'язальне право, об'єктом якого є дія зобов'язаної особи. А чи може дія бути об'єктом власності? Відповідь юристів буде однозначною — ні. Невипадково в ЦКУ положення про право власності (речове право) виділені до книги 3, а зобов'язальне право — до книги 5, чим вкотре підкреслюється різноманітність як понять, так і правового регулювання. Одним словом, застосовувати властивості, притаманні речовому праву, тобто перехід права власності до зобов'язального права — відступлення права вимоги, м'яко кажучи, некоректно. Таким чином, маємо актив, тобто товар, щодо якого неможливо передати право власності. Отже, оподатковувати ПДВ операції з відступлення права вимоги через принципи, встановлені для операцій з «поставки товару», не надто виходить.

Все те, що не вписується у «поставку товарів», податкові аналітики намагаються підтягнути до «поставки послуг». Подивимося, наскільки у них це може вийти. З-поміж інших операцій поставкою послуг визнається операція з «надання права на користування або розпорядження товарами, у тому числі нематеріальними активами, а також з поставки будь-яких інших, ніж товари, об'єктів власності за компенсацію, а також операції з безоплатного виконання робіт, надання послуг. Поставка послуг, зокрема, включає надання права на користування або розпорядження товарами у межах договорів оренди (лізингу), поставки, ліцензування або інші способи передачі права на патент, авторське право, торговий знак, інші об'єкти права інтелектуальної, в тому числі промислової, власності».

Таким чином, знову повертаємося до об'єкта власності, яким право вимоги не є. Отже, думка про відсутність об'єкта оподаткування ПДВ у разі відступлення будь-якого права вимоги має законодавчо підтвержене підґрунтя.

На відміну від ПДВ, Закон № 283/97-ВР від 22.05.97 р. поповнився спеціальним правилом операцій з відступлення права вимоги лише цього року — 5 серпня 2009 року, коли набрав чинності Закон № 1617-УІ від 24.07.2009 р. Завдяки цьому Закону, в п.7.9 ст.7 Закону про прибуток, в якому викладено правила оподаткування операцій з борговими вимогами та зобов'язаннями, з'явився пп.7.9.7. До цього часу в податковому обліку мали місце щонайменше три способи відображення операцій з відступлення права вимоги:

«товарний» (право вимоги є активом, у контексті податкового законодавства — це товар, тому до операцій з відступлення права вимоги застосовують класичний порядок відображення у податковому обліку операції з продажу товарів);

«торгівля борговими вимогами» (відступлення права вимоги — це різновид операцій з торгівлі борговими вимогами, тому в податковому обліку за аналогією із «ціннопapерoвим» обліком, встановленим п.7.6 ст.7 Закону про прибуток, відображається тільки фінансовий результат);

дисконт (премія) — це плата за надання послуги (лише сума дисконту (премії) відображається у валовому доході нового кредитора як плата за стягнення боргу з боржника, ця ж сума включається до валових витрат первісного кредитора; сама операція з відступлення права вимоги в обліку зазначених осіб ніяк не відображається).

Ці три підходи відображення у податковому обліку операцій з відступлення права вимоги пройшли апробацію на двох учасниках заміни особи у зобов'язанні — первісному і новому кредиторі. У податковому обліку боржника ці операції взагалі не відображалися. Втім, доречно пригадати ще один підхід, продиктований думкою ДПАУ, що викладена у листах. «Альтернативний» підхід з'явився в 2000 році й дотепер перебував у процесі розвитку.

ДПАУ розпочинала з «товарного» підходу, причому рекомендувала в такому порядку відображати операції як первісному, так і новому кредиторі (лист ДПАУ від 28.02.2000 р. № 11709/7/15-111715). Далі головне податкове відомство звільнило від «товарного» способу оподаткування операції первісного кредитора, залишивши все як було для нового кредитора. Пояснення цьому головним податковим відомством було надано у листі ДПАУ від 12.11.2002 р. і № 7617/6/15-3415-516, в якому чітко зазначено, що «у разі передачі документів, що підтверджують право вимоги боргу за відвантажені товари (роботи, послуги) первинним кредитором (продавцем) третій особі, така операція для продавця (первинного кредитора) розглядається як заключна операція (друга подія) згідно з пп. 11.3.1 ст. 11 Закону, тобто прирівнюється до операції зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку в оплату товарів (робіт, послуг)».

Деяко дивним є те, що заключною операцією ДПАУ вважає не зарахування коштів від нового кредитора (що більше б відповідало букві Закону про прибуток), а лише передання йому документів. Але загалом такий підхід влаштував би платників податків, якби ДПАУ в цьому ж листі не запропонувала первісному кредиторі:

- не коригувати валовий дохід та податкові зобов'язання з ПДВ, відображені за датою поставки товарів (робіт, послуг) на суму наданого дисконту;
- суму дисконту не відображати у складі валових витрат.

А нещодавно (лист від 23.04.2009 р. № 6107/7/15-021717) ДПАУ вирішила, що новий кредитор має застосовувати підхід «торгівля борговими вимогами» і рекомендувала визначати фінансовий результат від операції. Причому до відображення такого результату в податковому обліку вона підійшла у властивій їй манері — фіскально-вибірково: прибуток — до валового доходу, збитки — повз валових витрат.

Третій підхід «дисконт (премія) — це плата за надання послуги» не залишився поза увагою ДПАУ, адже в усіх трьох листах ДПАУ послідовно проти того, аби дисконт відображався у складі валових витрат.

Цікаво, що положення нового пп.7.9.7 ст.7 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р. увібрали в себе увесь досвід, набутий платниками податків та ДПАУ. Отже, в абзаці першому пп.7.9.7 ст.7 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р. зазначено, що «з метою оподаткування платник податку веде облік фінансових результатів операцій від проведення операцій з продажу (передачі) або придбання права вимоги зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари, виконані роботи чи надані послуги третьої особи, зобов'язань за фінансовими кредитами, а також за іншими цивільно-правовими договорами».

Як бачимо, законодавець не обмежився лише банками та фінансовими установами, як це було зроблено у Законі про ПДВ. У нових правилах вказується просто — «платник податків», а отже, до положень пп.7.9.7 ст.7 доведеться пристосовуватися усім суб'єктам господарювання, які сплачують податок на прибуток і проводять операції щодо заміни особи в зобов'язанні.

Водночас таке широке розуміння кола платників податків може виявитися передчасним. Зверніть увагу на те, як описано операції, до яких застосовуються нові правила, — «облік... операцій з продажу (передачі) або придбання права вимоги зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари, виконані роботи чи надані послуги третьої особи, зобов'язань за фінансовими кредитами, а також за іншими цивільно-правовими договорами». Зазначене формулювання надто нагадує факторинг як одну із банківських операцій, опис якої наведено у ст.47 Закону про банки: «придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів». А як відомо, банківські операції можуть здійснювати винятково банки.

Утім, факторингові операції можуть здійснювати не лише банки, але й небанківські установи, які мають відповідну ліцензію на надання зазначеного виду фінансових послуг. Тому є деякі побоювання, що ДПАУ, роз'яснюючи нові правила, можливо, вирішить, що застосовувати їх можуть лише суб'єкти ринку банківських і фінансових послуг, які мають право проводити факторингові операції. Нагадаємо, що відповідно до ст.1078 ЦКУ предметом факторингу може бути право грошової вимоги. І, можливо, не випадково у пп.7.9.7 ст.7 явно йдеться про «грошову вимогу».

Опис способу оподаткування також примушує замислитися: «платник податків веде облік фінансових результатів» — так зазначено в абзаці першому пп.7.9.7 ст.7 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р., а ось сам порядок оподаткування припускає як «облік фінансових результатів», так і повноцінне формування валового доходу та валових витрат.

До того ж законодавець, використовуючи практику застосування «товарного» підходу, вирішив поширити його на первісного кредитора. Абзаци третій та четвертий пп.7.9.7 ст.7 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р. точно написано для нового кредитора. В них реалізовано підхід «торгівля борговими вимогами», тобто об'єктом обліку є фінансовий результат.

Як уже наголошувалося, первісний кредитор — це особа, що має можливість вимагати виконання

зобов'язань від боржника, оскільки внаслідок укладених ним договорів він: поставив товари (виконав роботи, надав послуги); надав позику (фінансовий кредит); відкрив депозит; перерахував авансові платежі; надав в оренду нерухомість тощо.

Як бачимо, перелічені операції, з точки зору обліку, можна розділити на три групи: дохідні операції, витратні операції, а також операції, які не відображаються у складі доходів або витрат. А отже, від виду початкової господарської операції (тобто операції, що виникла внаслідок основного договору) і порядку її відображення в обліку може залежати й облік відступлення права вимоги.

Розгляньмо валові витрати первісного кредитора, що відступає грошове право вимоги — право вимоги, виникнення якого обумовлено попередньою поставкою товарів, робіт, послуг. У Законі про прибуток передбачено можливість для первісного кредитора (постачальника товарів, робіт, послуг) включити до валових витрат суму «в розмірі договірної (контрактної) вартості товарів, робіт, послуг, за якими виникла заборгованість». Тобто законодавець пропонує платнику податків оцінити вартість «придбання» відступленого права вимоги на рівні вартості поставлених раніше товарів, робіт, послуг.

Але ж під час «відвантаження» товарів, робіт, послуг платником податків було нараховано податкові зобов'язання з ПДВ, отже, договірна (контрактна) вартість, визнана у складі заборгованості, містить і суму ПДВ. Цікаво, що цю суму немає жодних підстав включати до податкового кредиту, не дивлячись на валові витрати. Платник податків позбавлений можливості виписати собі податкову накладну, а відомо, що без цього документа податкового кредиту з ПДВ не буде. Та й яка необхідність у податковому кредиті з ПДВ, якщо відступлення грошового боргу не є об'єктом оподаткування ПДВ. Тому до валових витрат має бути включено всю суму заборгованості (з урахуванням нарахованих раніше податкових зобов'язань з ПДВ та без їх коригування), принаймні, це не суперечить змісту пп.5.3.3 ст.5 Закону № 283/97-ВР від 22.05.97 р.

До валових витрат у разі відступлення права вимоги «за іншими» договорами включається сума «у розмірі фактичної заборгованості, що відступається». Це формулювання дозволяє включити до валових витрат усе, що належить первісному кредитору на момент проведення „відступлення права вимоги, у тому числі й суму неустойки. У валовому доході відображається сума коштів або вартість інших активів, отриманих платником податків.

Щодо відступлення «негрошового» права вимоги, то описані правила можна застосовувати аналогічно, але з урахуванням деяких тонкощів. «Негрошове» право вимоги виникає через перерахування авансів, тобто за датою списання коштів у первісного кредитора відображаються валові витрати. Аби коректно відобразити операцію з відступлення такого права вимоги, платникові податків слід діяти аналогічно, тобто визнати валовий дохід у сумі, фактично отриманій від нового кредитора, а у валових витратах відобразити «вартість» основного зобов'язання, оціненого в сумі перерахованих раніше коштів. При цьому провести коригування раніше відображених валових витрат і податкового кредиту з ПДВ, але не як виправлення помилки, а як зміну договірних відносин внаслідок яких отримання товарів (робіт, послуг) не відбулося.

Закінчуючи опис питань податкового обліку первісного кредитора, звернемося ще до однієї проблеми — до дат виникнення податкових подій. З абзацу другого пп.7.9.7 ст.7 явно впливає лише дата відображення валового доходу — це дата надходження компенсації вартості (у будь-якій формі) відступленого права вимоги. А ось із датою відображення валових витрат такої ясності в Законі про прибуток немає, у ньому зазначено — «валові витрати, понесені».

Очевидно, що на час укладення договору відступлення права вимоги товари вже поставлені, роботи виконані, кошти сплачені, а отже, в контексті цієї норми витрати платником податків вже понесені. Тому логічно, якщо платник податків відобразить валові витрати у звітному періоді укладення договору відступлення права вимоги.

Зазвичай бухгалтери при відображенні господарських операцій з вибуття активів використовують дохідно-витратні рахунки. Але звернувшись до норм П(С)БО-15, П(С)БО-16, П(С)БО-3, підтвердити чи спростувати правильність використання дохідних і витратних рахунків бухгалтерського обліку не вдасться. Всеосяжні терміни «дохід» і «витрати», наведені в них, містять загальні принципи і не зважають на специфіку конкретної господарської операції.

Більш логічним буде звернутися до П(С)БО -13 — саме в цьому стандарті згадується «контракт, що надає право отримати грошові кошти» як фінансовий актив. А в п. 6 П(С)БО-13 дебіторська заборгованість прямо названа як вид фінансового активу. Зокрема, в п.17 знаходимо підставу: «підприємство списує фінансовий актив з балансу, якщо воно втрачає контроль за цим фінансовим активом або його частиною» [3, с. 37]. Щоправда, в П(С)БО-13 нічого не сказано, як відображається таке списання.

Відомо, що національні стандарти бухгалтерського обліку багато в чому наслідують Міжнародні стандарти і на сьогодні навіть відстають в нормативному забезпеченні. Таким є й П(С)БО-13. Деякі положення, які перекочували свого часу з МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання і оцінка» і МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття та представлення» зазнали змін та доповнень, яких не було на дату введення в дію П(С)БО 13. Тому слід звернутися до параграфу 27 МСБО 39 для визначення методики обліку операцій з відступлення права вимоги: «При припиненні визнання фінансового активу в його сукупності,

різниця між а) балансовою вартістю та б) сумою і) отриманою компенсації (включаючи будь-яке нове прийняте зобов'язання) та ii) будь-якого кумулятивного прибутку або збитку, які були визначені прямо у власному капіталі (див. параграф 55 б)) слід визнавати у прибутку чи збитку [4, с. 552].

Отже при списанні фінансового активу відбувається зміна особи дебітора без визнання витрат та доходів, а на витрати (чи доходи) по рефінансуванню дебіторської заборгованості визнаються операційні витрати (доходи) звітного періоду. Таким чином, концепція обліку «реалізації права вимоги боргу» трансформувалась на концепцію обліку «відступлення права вимоги боргу». Методику обліку наведених концепцій розглянемо на умовному прикладі.

Підприємством було відвантажено товар на 180 000 грн (у т.ч. ПДВ – 30 000 грн). Після порушення термінів оплати поставки перший кредитор вирішив врегулювати дебіторську заборгованість шляхом заміни боржника в зобов'язанні. Згідно з договором заміни боржника право вимоги відступається з дисконтом 10 %, тобто із втратою суми у розмірі 18 000 грн.

Таблиця 3

Облік операцій першого кредитора по заміні боржника в зобов'язанні за концепцією обліку «реалізація права вимоги боргу»

№ з/п	Зміст бухгалтерського запису або податкової події	Сума	Бухгалтерський облік		Податковий облік	
			Дебет	Кредит	Валовий дохід	Валові витрати
1.	Відображено реалізацію товару	180 000	361	702	150 000	
2.	Нараховані податкові зобов'язання з ПДВ	30 000	702	641		
3.	Укладено договір купівлі-продажу права вимоги та підписано акт приймання-передачі документів, що засвідчують дійсність вимог	162 000	377	712	162 000	
4.	Списано у витрати собівартість реалізації відступного права вимоги у номінальній вартості заборгованості	180 000	949	361		180 000
5.	Зараховано на поточний рахунок кошти від нового кредитора	162 000	311	377		

На нашу думку, використання концепції обліку «реалізація права вимоги боргу» може ґрунтуватися саме на тому, що правове моделювання операції відбувається на підставі договору купівлі-продажу права вимоги боргу, тому і в обліку є можливість фіксувати операцію на рахунках витрат та доходів іншої операційної діяльності.

Саме до такої методики звикли вітчизняні обліковці і використовують її для узгодження фінансового та податкового формату операції. Проте міжнародний досвід пропонує концепцію обліку «відступлення права вимоги боргу», яка реалізована в табл. 4.

Таблиця 4

Облік операцій першого кредитора по заміні боржника в зобов'язанні за концепцією обліку «відступлення права вимоги боргу»

№ з/п	Зміст бухгалтерського запису або податкової події	Сума	Бухгалтерський облік		Податковий облік	
			Дебет	Кредит	Валовий дохід	Валові витрати
1.	Відображено реалізацію товару	180 000	361	702	150 000	
2.	Нараховані податкові зобов'язання з ПДВ	30 000	702	641		
3.	Укладено договір відступлення права вимоги та підписано акт приймання-передачі документів, що засвідчують дійсність вимог	180 000	377	361		180 000
4.	Визнано у витратах звітного періоду суму дисконту	18 000	949	377		
5.	Зараховано на поточний рахунок кошти від нового кредитора	162 000	311	377	162 000	

На відміну від попередньої технології витрати в обліку визнаються тільки на суму дисконту без віднесення їх до складу валових витрат, а також формування валових доходів та валових витрат по операції з відступлення права вимоги зазнає змін в датах визнання.

Висновки. Методика обліку операцій по заміні кредитора в зобов'язанні зазнала тривалих та суттєвих змін, за рахунок чого від, практично, напівлегальних операцій перетворилась на потужний інструмент рефінансування дебіторської заборгованості. Підтвердження такого висновку є оприлюднення нових податкових нормативів, які залучають до свого арсеналу саме операції по заміні кредитора в зобов'язанні і дозволяють податковим органам у рахунок погашення податкового боргу продавати активи

платників податків, раніше переданих ним у тимчасове користування чи розпорядженням іншим особам, та направляти суму заборгованості інших осіб перед платником податків, право на вимогу якої переведено на орган стягнення [5, с. 24. 6, с. 64].

Концепція обліку операцій по заміні кредитора у зобов'язанні напряму пов'язана з технологіями обліку факторингу та відступлення права вимоги і дозволяє використати переваги різних варіантів оформлення уступки вимог [7, с. 67-71, 8, с. 63-75]. Подальший розвиток технологій обліку операцій по заміні кредитора слід здійснювати за рахунок моделювання наслідків операцій за параметрами уступки боргу без права регресу та з правом регресу. Коли дебіторська заборгованість передається з правом регресу, то новий кредитор приймає на себе ризик за збір (інкасацію), а також будь-які збитки за позикою. Якщо дебіторська заборгованість передається з правом регресу, то новий кредитор гарантує першому кредитору оплату у випадку непогашення дебіторської заборгованості. Щоб змодельовати в обліку таку операцію в міжнародній практиці використовують метод фінансових компонентів (financial components approach), в результаті чого перший кредитор продовжує приймати участі в обслуговуванні дебіторської заборгованості, а це вже для вітчизняної облікової школи є новим об'єктом дослідженням.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-ІУ // Цивільний та Господарський кодекси: точки перетину: Збірник систематизованого законодавства. – 2008. – Випуск 4. – С. 34-236.
2. Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР // Бухгалтерія. – 2007. – № 30-31. – С. 76-114.
3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти», затверджені наказом МФУ від 30.11.2001 р., № 559 // Бухгалтерія. – 2002. – № 3/1. – С. 36-40.
4. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004: Пер. з англ. / За ред. С.Ф. Голова. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005, ч. 2. – 1232 с.
5. Наказ ДПАУ від 12.08.2009 р. № 434 «Про внесення змін до «Порядку використання додаткових джерел погашення податкового боргу за рішенням органу стягнення», затв. наказом ДПАУ від 19.09.2003 р. № 439» // Бухгалтерія. – 2009. – № 38. – С. 24.
6. Лист ДПАУ від 16.10.2009 р. № 22736/7/24-0117 // Бухгалтерія. – 2009. – № 44. – С. 64-65.
7. Голошевич І. Уступка вимоги: товарний варіант / І. Голошевич // Бухгалтерія. – 2003. – № 33. – С. 67-71.
8. Голошевич І. Уступка вимоги: торгівля борговою вимогою чи надання послуг? / І. Голошевич // Бухгалтерія. – 2003. – № 35. – С. 63-75.

Надійшла 24.11.2009

УДК 657

А. В. ХМЕЛЕВСЬКА, В. Г. СТРИЖОВА, І. О. КАПУЧАК
Хмельницький національний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В МУЗЕЙНИХ УСТАНОВАХ

В статті досліджено особливості організації обліку в музеях, що обумовлюються веденням бухгалтерського та музейного обліку майна. Уточнено облікове групування та внесені пропозиції щодо забалансового обліку музейного зібрання, що сприятиме посиленню контролю за його збереженням.

In the article the special features of the organization of calculation in the museums, caused by conducting bookkeeping calculation and museum calculation of property are investigated. Refined stock-taking grouping are introduced the proposals of the extra-balance calculation of museum property, directed toward strengthening of control over its safety.

Ключові слова: музейний облік, об'єкти музейного обліку, стадії музейного обліку, музейне зібрання.

Постановка проблеми. З розвитком музейної справи на Україні виникає необхідність детального вивчення обліку музейних фондів та предметів, але ця галузь обліку не достатньо розвинуто на Україні, тому виникає потреба у вивченні та дослідженні системи організації обліку в музейній справі.

Аналіз останніх досліджень. Вирішенням проблем оцінки, обліку та контролю майна бюджетних установ займаються Р.Т. Джога, М.Ж. Білуха, О.М. Голованов, В.П. Завгородній, С.В. Свірко, І.М. Ткаченко, колектив авторів під керівництвом Ф.Ф.Бутинця та інші вчені.

Музейна справа в Україні регламентується Законами України «Про музеї та музейну справу»; «Про охорону культурної спадщини»; «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»; Інструкцією з обліку, зберігання та використання музейних предметів і колекцій державної частини Музейного фонду України; Інструкцією з обліку, охорони та зберігання музейних предметів, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння; Положенням про експертно-фондову комісію Міністерства культури та туризму України та іншими.